

Inhoud

Inleiding	9
Bibliografie	39

DE INNERLIJKE GESCHRIFTEN

Hoofdstuk 1	Zwerven, vrij en blij	45
Hoofdstuk 2	Verhandeling over de gelijkheid der dingen	54
Hoofdstuk 3	Richtlijnen om het leven te voeren	72
Hoofdstuk 4	De wereld van de mensen	77
Hoofdstuk 5	Het teken van de volkomen deugd	94
Hoofdstuk 6	De meester van de grote leer	106
Hoofdstuk 7	Koning zijn in overeenkomst met het opperwezen	124

DE UITERLIJKE GESCHRIFTEN

Hoofdstuk 8	Tenen met vliezen	135
Hoofdstuk 9	Paardenhoeven	141
Hoofdstuk 10	Koffers openbreken	145
Hoofdstuk 11	De vrije loop	153
Hoofdstuk 12	Hemel en aarde	166
Hoofdstuk 13	De Tao van de hemel	185
Hoofdstuk 14	De kringloop van de hemel	194
Hoofdstuk 15	Vooroordelen	212
Hoofdstuk 16	De natuur verbeteren	216
Hoofdstuk 17	Herfstvloed	220
Hoofdstuk 18	Het volmaakte geluk	236
Hoofdstuk 19	Het leven doorgronden	244
Hoofdstuk 20	De boom in de bergen	255

INHOUD

Hoofdstuk 21	Tian Zifang	268
Hoofdstuk 22	Kennis reisde naar het noorden	280

DE GEMENGDE GESCHRIFTEN

Hoofdstuk 23	Gengsang Chu	299
Hoofdstuk 24	Xu Wugui	313
Hoofdstuk 25	Ziyang	333
Hoofdstuk 26	Uiterlijke dingen	348
Hoofdstuk 27	Schuilwoorden	358
Hoofdstuk 28	Afstand doen van het koningschap	365
Hoofdstuk 29	Rover Voetpad	380
Hoofdstuk 30	Over zwaarden	395
Hoofdstuk 31	De oude visser	400
Hoofdstuk 32	Lie Yukou	408
Hoofdstuk 33	Alles onder de hemel	417

Zoeklijst van onderwerpen 433

Inleiding

Van alle literatuur uit de oudheid die tot ons is gekomen, spreekt geen enkele ons zo direct aan als de Chinese. Sommige werken, zoals het *Boek van de Tao en zijn deugd* (de *Daodejing*) van Lao Zi of *De gesprekken van Confucius* (de *Analecta*), worden overal ter wereld nog gretig gelezen. Ook de nu voor u liggende geschriften van Zhuang Zi¹ (de *Zhuangzi*) behoren tot de oorspronkelijkste en invloedrijkste werken uit de wereldliteratuur. Toch werd het nog niet eerder direct uit de oorspronkelijke Chinese tekst in het Nederlands vertaald,² en waarschijnlijk is dit boek daarom in Nederland tot op heden vrij onbekend gebleven.

Zhuang Zi's geschriften behoren tot de oudste taoïstische teksten. Men neemt aan dat ze gedurende de vierde en derde eeuw voor onze jaartelling zijn geschreven. Meester Zhuang, wiens eigen naam Zhou³ ('de Volkomene') was, moet omstreeks 360 tot 300 voor onze jaartelling geleefd hebben, hetgeen hem tot een tijdgenoot van Aristoteles maakt. Er is heel weinig over Zhuang Zhou bekend, en nog minder over de omstandigheden waaronder het boek dat zijn naam draagt tot stand is gekomen.⁴

Om te beginnen moeten we ons realiseren dat Meester Zhuang onmogelijk de auteur kan zijn van alle geschriften die hier zijn

1 Spreek uit 'Dzwângdze'. De titel van het werk wordt cursief geschreven: de *Zhuangzi*, en de auteur als Zhuang Zi ('Meester Zhuang').

2 De *Zhuangzi* is slechts enkele malen vertaald, in het Frans en het Duits, maar vooral in het Engels (zie de Bibliografie). De mij bekende Nederlandse versies zijn, bij mijn weten, hervattingen of herinterpretaties van deze vertalingen. De onderhavige zou dus de eerste poging zijn om een vertaling te maken die direct op het Chinese origineel gebaseerd is.

3 Spreek uit 'Dzôô'.

4 Dit geldt voor vrijwel alle taoïstische boeken. Onder de meer dan vijftienhonderd werken in de taoïstische canon is maar een klein deel daadwerkelijk gedateerd en van de naam van de auteur voorzien. Het taoïsme is antihistorisch.

verzameld. Alleen het oudste gedeelte, dat wil zeggen de Innerlijke geschriften, stamt uit de tijd dat Zhuang Zhou geleefd moet hebben. De twee andere gedeeltes van het boek, de Uiterlijke geschriften en de Gemengde geschriften, zijn van later datum. Wanneer ze precies zijn geschreven weten we niet, maar wel dat ze omstreeks 240 voor onze jaartelling al bestonden.⁵

Niet het werk van één auteur dus, maar de traditie van een hele school over een periode van ongeveer honderd jaar ligt in deze geschriften besloten. Er bestaat desalniettemin een hecht verband tussen de verschillende delen. De latere geschriften bouwen voort op de vroegere, en passen het eerdere gedachtegoed aan bij hun eigen tijdperk. Daarom zijn de geschriften ook collectief als ‘de *Zhuangzi*’ onder de aegis van ‘Meester Zhuang’, de grondlegger van de school, geplaatst. Het weinige dat over Zhuang Zi en over zijn school bekend is zal ik hieronder proberen uit te werken, teneinde enkele aanknopingspunten te vinden.

ZHUANG ZI EN ZIJN TIJD

‘Van alle taoïsten uit de oudheid,’ schreef Marcel Granet, ‘lijkt alleen Zhuang Zi echt bestaan te hebben. Men weet echter niets van hem, behalve zijn naam. [...] Hoe dan ook, hij was buitengewoon goed op de hoogte van alle ideeën die in zijn tijd opgang deden. Weinig Chinezen bezaten een vergelijkbare leergierigheid en openheid van geest. Niemand was vrijer en objectiever in zijn oordeel dan hij. En hierin was hij een perfecte taoïst: van zijn leven is geen enkel spoor overgebleven behalve een boek, sprankelend van genie en fantasie.’⁶

Mooi gezegd, en als uitgangspunt zeker niet onredelijk, want alle voor en ook na Granet geschreven inleidingen op het werk van Meester Zhuang zijn over het algemeen wel langer van stof, maar niet veel rijker aan informatie. Ze beperken zich vrijwel

5 De eerste keer dat we de *Zhuangzi* tegenkomen in een meer algemene context is in dit encyclopedische werk, dat door een rijke handelaar genaamd Lu Buwei in 239 voor onze jaartelling werd gepubliceerd.

6 Marcel Granet (1883–1945), een van de grootste westerse sinologen, in *La pensée chinoise*, p. 504–505.

altijd tot een uiteenzetting over de filosofische scholen die in de Chinese oudheid bestonden en wat hun respectieve kenmerken waren. Dat is misschien leerzaam, maar we hebben er niet veel aan, want, zoals we zullen zien, de geschriften die samen het collectieve werk van de *Zhuangzi* uitmaken lijken helemaal niet op die van de andere bekende scholen.⁷

De meeste filosofische scholen hadden een politieke rol, en hun boeken waren bedoeld als raadgevingen voor een vorst. In latere tijden hielden de koningen van de verschillende landen van de Chinese federatie er academies op na waar ze een aantal hun welgevallige filosofen onderhielden. Maar dit alles gaat niet op voor de *Zhuangzi*. Nergens in de geschriften vindt men aanwijzingen van politieke doeleinden of van een vorstelijk mecenaat, anders dan om er de gek mee te scheren.

Ook in andere opzichten is de *Zhuangzi* uniek.⁸ Geen enkel Chinees boek is er wat betreft taal, stijl en inhoud mee te vergelijken.⁹ Het enige boek uit de oudheid dat tot dezelfde taoïstische traditie als de *Zhuangzi* behoort is het *Boek van de Tao en zijn deugd* (de *Daodejing*).¹⁰ Er bestaat een grote overeenkomst in de gedachte-wereld van beide boeken, en de aforismen van de 'Oude Mees-

7 Hoofdstuk 33 is geheel gewijd aan een discussie over de verschillende filosofische scholen en de manier waarop ze verschillen van het eigenlijke taoïsme. Voor een goede inleiding over de verschillende filosofische scholen van de Chinese oudheid, zie A.C. Graham, *Disputers of the Tao*.

8 Victor Mair suggereert in *Wandering on the Way*, XIII, dat er sporen te vinden zouden zijn van vroege invloeden uit India en Perzië, maar hiervoor ontbreekt tot dusver elk bewijs.

9 Met uitzondering van de *Liezi*, een boek dat eveneens uit de oudheid zou dateren. Het staat echter vast dat de *Liezi* is samengesteld uit losse teksten die veelal dezelfde oorsprong hebben als de *Zhuangzi*, en waarschijnlijk zelfs daar deel van hebben uitgemaakt. Het gaat dus in wezen niet om een onafhankelijke tekst.

10 In principe is de *Daodejing* ouder, maar dat geldt alleen voor sommige gedeelten van de tekst. Als boek, in de vorm zoals die nu bestaat, dateert de *Daodejing* pas uit de derde eeuw voor onze jaartelling. Er zijn verschillende vertalingen in het Nederlands, maar alleen die van J.J.L. Duyvendak is direct uit het Chinees en geldt derhalve als een wetenschappelijk verantwoorde versie; ze is helaas, vooral na de vondst van de recentelijk ontdekte Mawangdui- en Guodian-teksten, erg verouderd. Over de datering van de *Daodejing* en de relatie tussen dit werk en de *Zhuangzi*, zie mijn *Tao, de levende religie van China*, p. 230–249.

ter' (Lao Zi), ook genoemd 'Oude Langoor' (Lao Dan), worden in de *Zhuangzi* veelvuldig aangehaald.¹¹ Maar wat vorm en stijl betreft liggen de twee werken ver uit elkaar. De *Daodejing* is een korte tekst van niet veel meer dan vijfduizend karakters die de grondbeginselen van het taoïsme neerlegt in korte paradoxen. De geschriften van Meester Zhuang zijn daarentegen veel meer uitgewerkt, met allerlei korte verhalen, filosofische beschouwingen, tweespraken, mystieke gedichten en wetenschappelijke observaties, alle doorspekt met wonderlijke en humoristische elementen. De openvolging van de verschillende passages werkt als een caleidoscoop: de stijl heeft vele schakeringen; soms ernstig en plechtig, nu eens ingetogen, dan weer vrolijk, oneerbiedig en zelfs niet zonder onomwonden provocatie en heiligschennis. De *Daodejing* is als een zang, de *Zhuangzi* is vergelijkbaar met een symfonie of zelfs met een heel concert.

De invloed van de *Zhuangzi* op de Chinese en de Japanse beschavingen kan moeilijk overschat worden. Deze invloed is zonder meer grensoverschrijdend, want niet alleen taoïsten maar ook confucianisten en boeddhisten hebben voortdurend de *Zhuangzi* bestudeerd en zich zijn gedachtegoed eigen gemaakt, en ook veel dichters en schilders zijn erdoor geïnspireerd.

Daar komt bij dat men onder alle oude Chinese boeken alleen in de *Zhuangzi* verhalen vindt over het gewone volk, niet alleen over ambachtslieden, maar ook over handelaren en boeren. De *Zhuangzi* is zeer anticonformistisch, en alleen de *Zhuangzi* paart een grote diepzinnigheid aan een duidelijk gevoel voor satire en humor.

Dit alles veronderstelt een zeer vrije en ontwikkelde geest. Zoiets kan natuurlijk overal voorkomen, maar veelal kan een dergelijke geest zich slechts ontplooiën en weerklank vinden in een eveneens vrije, vredelievende en kunstzinnige omgeving, en niet in een feodale en ritualistische samenleving. Toch wordt de tijd waarin de *Zhuangzi* tot stand kwam als zodanig gezien.

Er is vaak op gewezen dat het tijdperk waarin de Chinese filo-

11 Verwijzingen naar de betreffende passages worden in de voetnoten van de vertaling gegeven.

sofie zich ontplooidde overeenkomt met de grote klassieke periode in Athene. Het probleem is echter dat niets wat over het algemeen over China in diezelfde tijd wordt geschreven hiermee overeenstemt. In China, zo luidt het in de officiële geschiedschrijving, was dit de tijd van de ‘Strijdende Staten’, een, zoals de benaming al uitdrukt, afschuwelijke periode van oorlogsgeweld die ruim tweeëneenhalve eeuw, van omstreeks 500 tot 221 voor onze jaartelling, duurde. Dit is de laatste fase, de stuiptrekkingen mag men wel zeggen, van de Oostelijke Zhou-dynastie (771–221). Onder deze dynastie bestond China uit een soort federatie van feodale leenstaten die zich onder de rituele en religieuze autoriteit schaarden van de koning van Zhou (‘de Zoon des Hemels’), maar verder vrijwel onafhankelijk waren. In latere tijden brokkelde de autoriteit van de Zoon des Hemels steeds verder af. Menig hertog of graaf nam zelf de titel van koning aan en begon de strijd om de heerschappij over de andere staten te verwerven. In de geschiedschrijving wordt deze tijd dan ook beschreven als gekenmerkt door voortdurende chaos en verschrikking, door niet aflatende, steeds heviger wordende oorlogen en de opkomst van ‘barbaarse’ samenlevingen; kortom, een tijd van maatschappelijke en geestelijke ontreddeering waarin de oude (lees ‘confucianistische’) waarden van China geheel en al verloren gingen. De opkomst van de bovengenoemde filosofische scholen wordt dan ook consequent toegeschreven aan het radeloos zoeken van de grote geesten uit die tijd naar een uitweg uit de chaos en een terugkeer naar een maatschappij van orde en morele waarden.

De geschiedschrijving die deze negatieve visie heeft verspreid dateert echter uit een later tijdperk, namelijk dat van het tweede keizerrijk, de Han-dynastie (202 voor onze jaartelling tot 220 erna). Niet alleen had deze dynastie er belang bij de aan haar voorafgaande periodes in een zo duister mogelijk daglicht te stellen, bovendien was toen het confucianisme de dominerende ideologie van het rijk geworden.¹² Voor de confucianisten was de periode, die zij de naam van ‘Strijdende Staten’ gaven, een tijd waarin de

12 Een nieuw soort confucianisme, aangepast aan de politieke realiteit van de bureaucratie, totalitaire macht van de keizerlijke staat.

klassieke leer van Confucius in verval was geraakt. Vandaar dat ze er geen goed woord voor overhadden, noch voor de cultuur, noch voor de samenleving, en nog het minst voor het taoïsme dat in die tijd opgang deed. Het zijn immers juist de confucianistische zedenpreken over morele en maatschappelijke orde waar onze Zhuang Zi voortdurend de draak mee steekt!

Stel dat het traditionele confucianistische beeld van de tijd waarin Zhuang Zi leefde niet juist of in ieder geval erg tendentius en onvolledig is, hoe moeten we dan een beter beeld krijgen? Dat is niet makkelijk, want alle bewaard gebleven Chinese geschiedschrijving is bij uitstek confucianistisch – iets dat moderne onderzoekers maar al te vaak vergeten. Sinds het begin van de twintigste eeuw zijn er echter grote vorderingen gemaakt in de Chinese archeologie, en hierdoor krijgen we van de periode waarin Zhuang Zi geleefd moet hebben een heel ander beeld.

De ‘staten’ van China zijn in die tijd niet meer de feodaal bestuurde landen van weleer, maar hebben zich ontwikkeld tot stadstaten die in de eerste plaats commerciële en industriële centra zijn. De Strijdende Staten waren dan ook vaak niet meer dan rivaliserende steden. De situatie in China in die tijd is dus in menig opzicht vergelijkbaar met die van het toenmalige Hellas. De kunstvoorwerpen behelzen niet alleen de kostbare rituele bronzen die van oudsher een grote rol speelden in de klassieke Chinese offerreligie, maar ook allerlei uit lak gemaakte voorwerpen met amusante en vrolijke voorstellingen. Deze voorwerpen zijn over heel China op allerlei plaatsen teruggevonden, wat duidt op een intensieve handel. De twee eeuwen voor het begin van het keizerrijk waren misschien tijden van conflict, maar ook van grote economische en culturele bloei en maatschappelijke emancipatie, waarin vrijwel onafhankelijke steden zich ontwikkelden tot centra van kunst en wetenschap. Deze evolutie heeft ook gedurende deze periode een grote integratie van de verschillende delen van het toenmalige China bewerkstelligd, en dat heeft uiteindelijk de politieke eenwording in 221 voor onze jaartelling mogelijk gemaakt.

Met deze politieke eenwording doet echter, tegen het einde van de periode, de militair-bureaucratische totalitaire staat zijn intre-

de, die alle stadstaten onder de voet zal lopen en het keizerrijk zal stichten met uiteindelijk het confucianisme als staatsideologie. Deze ontwikkeling heeft een einde gemaakt aan het vrije intellectuele denken zoals dat door Zhuang Zi en de taoïsten werd beoefend. Slechts in periodes waarin het keizerrijk ophoudt te bestaan en China weer uiteenvalt in verschillende staten, kan de vrije cultuurwereld enigszins herleven. Dit zijn de tijden van de zogenaamde ‘Zes Dynastieën’, tussen 420 en 589 van onze jaartelling, en de ‘Vijf Dynastieën’, tussen 907 en 960. Voor de confucianistische geschiedschrijving zijn het periodes van verval, maar in de Chinese kunst en filosofie zijn het juist weer tijden van grote bloei.

Zoals gezegd: we weten weinig van Zhuang Zi, maar één ding is duidelijk: hij was edelman noch ambtenaar, maar een man uit het volk. Dat komt naar voren uit de verhalen die in het boek zelf staan,¹³ en dat sluit ook aan bij wat vermeld staat in de enige historische biografie die er van Zhuang Zi is in de *Shiji* (de ‘Annalen van de Grote Geschiedschrijver’) door Sima Qian (140–83 voor onze jaartelling). Het is maar een korte passage:

Meester Zhuang kwam uit Meng, en zijn eigennaam was Zhou. Hij werkte gedurende een zekere tijd als klerk in een laktuin. Hij leefde ten tijde van koning Hui van Liang¹⁴ en van koning Xuan van Qi.¹⁵ Er was niets dat hij niet bestudeerd had, maar de essentie en de basis van zijn wetenschap lagen toch in de woorden van de Oude Meester.¹⁶ Dat is dan ook de reden dat zijn geschriften, die meer dan honderdduizend karakters tellen, voor het overgrote deel uit allegorieën bestaan. Hij schreef ‘De oude visser’, ‘Rover Voetpad’ en ‘Koffers openbreken’.¹⁷ Daarin bekritiseert hij

13 De geschiedenissen over Zhuang Zi zijn verzameld door Graham, in zijn *Chuang-tzu. The Inner Chapters*, p. 116–125.

14 Regeerde van 370 tot 355 voor onze jaartelling.

15 Regeerde van 319 tot 301 voor onze jaartelling.

16 Lao Zi.

17 Respectievelijk de hoofdstukken 31 en 29 van de Gemengde geschriften en hoofdstuk 10 uit de Uiterlijke geschriften.

de volgelingen van Confucius en maakt hij de methodes van de Oude Meester aanschouwelijk. De verhalen over Meester Gengsang, die in de Woeste Bergen van het noorden woonde, en dergelijke zijn allemaal verzinsels zonder enige realiteit.¹⁸ Toch was hij zeer bekwaam in het hanteren van argumenten, het gebruik van analogieën en het karakteriseren van situaties. Deze bekwaamheden gebruikte hij om met de confucianisten en de mohisten korte metten te maken, en zelfs de besten onder de geleerden van zijn tijd wisten niet hoe ze zich aan zijn kritiek konden onttrekken. Zijn woorden waren briljant, open, vrij en geheel persoonlijk. Derhalve konden koningen, vorsten en hoogwaardigheidsbekleders niets met hem aanvangen.

Koning Wei van Chu [die regeerde van 339 tot 329 voor onze jaartelling] had gehoord dat Zhuang Zi een wijs man was, en stuurde een afgezant met rijke geschenken om hem uit te nodigen met de belofte hem tot minister te maken. Zhuang Zi barstte in lachen uit en zei tot de gezant: ‘Duizend goudstukken zijn een flinke beloning, en minister zijn is een eervolle positie. Maar hebt u dan nooit naar de stier gekeken die bij het grote hemeloffer geslacht wordt? Gedurende een groot aantal jaren wordt hij vetgemest, hij wordt bedekt met kleden van brokaat, en zo wordt hij naar de grote voorvadertempel geleid. Op dat moment zou hij misschien liever een eenzaam kalfje¹⁹ willen zijn, maar wat wil je? Vooruit! Scheer je weg! Bezoedel me niet! Ik geef er

18 Dit verhaal staat aan het begin van hoofdstuk 23, het eerste van de Gemengde geschriften. Meester Gengsang was een leerling van Lao Zi, die zich terugtrok in het wilde gebied van Weilei om zich daar in stilte aan de Tao te wijden. Maar vanaf het moment dat hij zich in de streek had gevestigd, werden de oogsten overvloedig en begonnen er vrede en welvaart in het land te heersen. De boerenbevolking had al gauw door dat dat te danken was aan de invloed op de natuur die van Meester Gengsang uitging.

19 In de tekst staat eigenlijk ‘biggetje’, en dat sluit ook beter aan bij de modderpoel waar Zhuang Zi het even verder over heeft. Het voorbeeld van de stier die als offerdier naar de tempel wordt geleid is echter ontleend aan hoofdstuk 32, en daar staat wel degelijk ‘kalfje’, terwijl het biggetje en de modderpoel voorkomen in een ander, analoog verhaal, waarin een vetgemest varken het rituele slachtoffer is. Sima Qian heeft hier twee anekdotes uit de *Zhuangzi* in elkaar geschoven.

de voorkeur aan om in m'n modderpoel te blijven spelen, in plaats van me door een potentaat in het gareel te laten slaan! Nooit van m'n leven zal ik een ambt aanvaarden, maar altijd fijn blijven doen waar ik zelf zin in heb.²⁰

De Grote Geschiedschrijver – en dit is voor hen die vertrouwd zijn met zijn werk zonder meer duidelijk – laat zich niet erg positief uit over Meester Zhuang. Aan het hof van keizer Wu (die regeerde van 141 tot 87 voor onze jaartelling), waar de confucianistische leer hoogtij vierde, kon dat waarschijnlijk ook niet anders. Het is eigenlijk al heel mooi dat Zhuang Zi een plaatsje heeft gekregen in zijn grote 'Annalen'. Aan concrete informatie bevat de biografie alleen dit: Zhuang Zi kwam uit Meng, hij werkte in een laktuin, en zijn geschriften telden meer dan honderdduizend karakters. Hoe summier deze informatie ook mag zijn, ze is veelbetekenend.

DE SAMENLEVING

Meng, daar is vrijwel iedereen het over eens, bevond zich in het land van Song.²¹ Song was een kleine staat die zich op het grondgebied van de huidige provincies Henan en Shandong bevond, niet ver ten oosten van het koninklijke gebied van de Zhou-dynastie en haar hoofdstad Luoyang. Song had een zeer aparte status, want het was gesticht als een leengoed gegeven aan de nazaten van de aan de Zhou voorafgaande Shang-dynastie (die nazaten, welteverstaan, die zich bij de overgang aan de kant van de nieuwe dynastie geschaard hadden). In Song werden de oude tradities van het Shang-rijk, dat in vele opzichten een hogere cultuur had gekend dan de Zhou, in stand gehouden. Daarom stonden de mensen uit Song bekend als wat ouderwets, en soms ook als een beetje wereldvreemd en onnozel; er waren over hen veel grappen in omloop.

²⁰ Shiji 63 (Takigawa-uitgave, vol. 7, p. 912).

²¹ Een andere plaats die vaak wordt aangewezen als de geboorteplek van Zhuang Zi is Mengxian in de provincie Anhui, een streek die in die tijd aan de staat Chu behoorde. Het is echter bewezen dat deze veronderstelling onjuist is.

Maar Song was ontegenzegglijk ook een centrum van hoge cultuur en van filosofie, niet van de welbekende politiek- en beleidsgerichte filosofie, maar meer van de zuivere speculatieve kant. De sofisten, in de eerste plaats de grote Hui Zi, die we vaak in de Innerlijke geschriften zullen tegenkomen, kwamen oorspronkelijk uit Song. Ook de taoïsten waren er goed vertegenwoordigd, immers de geboorteplaats van de ‘Oude Meester’ Lao Zi bevond zich in dezelfde streek.²²

Song had geen grote militaire of politieke macht, maar was al vroeg een belangrijk handelscentrum. Het bevond zich op een strategische plaats, tussen de machtige zuidelijke staat van Chu en de staten van Noord-China. De belangrijkste en rijkste stad van het oude China, genaamd Tao (‘Pottenbakkersstad’, en dus een heel ander woord dan *Tao*, de ‘weg’), lag in Song, en volgens de historici van deze tijd waren veel conflicten uit de Strijdende Staten erom begonnen deze stad te veroveren.²³

Heeft de stad Tao eenzelfde rol gespeeld in de Chinese cultuur als, omstreeks dezelfde tijd in het Westen, de stad Athene? Het is mogelijk, maar het is ook kenmerkend voor de huidige staat van de wetenschap dat, bij mijn weten, deze vraag nooit gesteld is. En toch, wanneer we naar een werk als de *Zhuangzi* kijken, en nog meer wanneer we zien hoezeer dit werk verbonden is met andere filosofische scholen, zoals de Chinese logici en epicuristen, en hoe er steeds de spot gedreven wordt met de feodale orde, dan moeten we welhaast denken dat er in het land van Song zo’n vrije handelsstad bestaan heeft, en dan is de meest voor de hand liggende hypothese de stad Tao.

22 Iets meer naar het zuidoosten, in het district Ku in de vroegere staat Chen, dat in 478 voor onze jaartelling werd ingelijfd door Chu. Deze streek is lang een centrum geweest voor het taoïsme, en veel taoïstische teksten, waaronder waarschijnlijk de *Zhuangzi*, zijn daar bewaard gebleven, met name aan het hof van de vorst van Huainan.

23 Deze plaats heet nu Dingtao en ligt in de provincie Shandong. Ik baseer me hier op het baanbrekende werk van de Chinese historicus Yang Kuan, *Zhanguo shi*, p. 104. Er zijn voorzover mij bekend in Dingtao geen opgravingen gedaan, maar wel in het nabijgelegen Shangqiu, waar de residentie van de vorsten van Song moet zijn geweest. De hele streek is echter van grote archeologische betekenis, en elke keer wijzen de vondsten uit hoe belangrijk dit knooppunt geweest moet zijn. Vandaag behoort deze streek in de provincies Shandong en Henan echter tot een van de armste van China.

Meng, waar Zhuang Zi's laktuin was gevestigd, lag niet ver van Tao. Vandaag nog is er in Meng²⁴ de plaats te zien waar zich volgens de overlevering eens de bewuste laktuin zou hebben bevonden. De traditie is oud, en er zijn inscripties bewaard gebleven uit de Chinese Middeleeuwen betreffende een heiligdom ter ere van Zhuang Zi, dat zich aldaar bevond. Maar wat werd er eigenlijk verstaan onder een 'laktuin'? Niet alleen een plaats waar lakbomen werden gekweekt en hun hars werd afgetapt, maar ook een werkplaats waar lakartikelen werden vervaardigd.

De techniek van het maken van lakartikelen behoort tot de grote uitvindingen van China. Lakvoorwerpen, gemaakt met een ondergrond van hout of geweven stof, zijn buitengewoon elegant en bestendig, en kunnen zeer fraai worden gedecoreerd. Omdat ze zo licht zijn, kunnen ze goed over lange afstanden worden getransporteerd om verkocht te worden. Lakwaren behoren samen met de beroemde zijde tot de vroegste Chinese exportartikelen.²⁵ Er zijn lakvoorwerpen gevonden uit de vijfde en zelfs zesde eeuw voor onze jaartelling, en lak was een belangrijk luxe-artikel in Zhuang Zi's tijd. Het zijn eveneens de oudste beschilderde voorwerpen, en dus de oudste vorm van Chinese schilderkunst.

Een ander opmerkelijk feit is dat lakvoorwerpen de oudste gesigneerde kunstwerken zijn. Een groep van vijf of zes ambachtslieden werkte over het algemeen samen om een bord, een kom of een vaas te maken: de een maakte de vorm, een tweede bracht de lagen lak aan, een derde het verguldsel, een vierde beschilderde het, een vijfde graveerde, enzovoort. Het kwam voor dat al die vaklieden het eindproduct van hun naam voorzagen, niet als een merkteken of een handtekening, maar in de vorm van een fraaie inscriptie, die bijvoorbeeld luidde:

Het vierde jaar van de Yuanshi-periode [4 van onze jaartelling]. Gemaakt in de Westerwerkplaats van Shu

24 Het tegenwoordige district Minquan in Henan, ongeveer vijftien kilometer ten zuidwesten van Dingtao.

25 Zie W. Willetts, *Foundations of Chinese Art*, p. 121, sq.

[Noord-Sichuan]. Dit is een gelakte, gegraveerde en beschilderde lakkom, met bronzen handvatten. De vorm werd gemaakt door Yi, de lak opgebracht door Li, de laatste laag door Dang, de handvatten verguld door Gu, de beschildering gemaakt door Ding, de inscriptie werd gegraveerd door Feng, gepolijst door Ping, geïnspecteerd door Zong, de opzichter van de werkplaats was Zhang, de klerk was Bao.²⁶

Wat betekent dit? Men heeft beweerd dat deze inscripties moesten dienen om controle op de productie te kunnen uitoefenen.²⁷ Maar dat gaat niet op, want waarom zouden dan ook opzichters en klerken vermeld moeten worden? Bovendien worden al deze medewerkers genoemd in een mooie inscriptie op een eindproduct waar niets op aan te merken valt. Het is eerder om de verdienste van een meesterstuk te doen delen door allen die aan het productieproces hebben deelgenomen, een erkenning dus van de gewone handwerker en de kunstenaar. Tevens leveren de inscripties het bewijs dat, althans in de 'laktuinen', handwerkers georganiseerd waren in teams die de verdiensten van de onderneming samen deelden. Ze zouden kunnen duiden op min of meer autonome vakverbonden, misschien een soort van gilden, die in de handelscentra van het oude China ontstonden, en dat is een heel andere samenleving dan die van de feodale krijgsheren waarover de confucianistische klassieken spreken. Dit soort vroege ambachtelijke organisaties binnen de grote handelssteden van het oude China zouden dus het milieu kunnen zijn geweest waarin de filosofie van Zhuang Zi zich heeft ontwikkeld.

Dit alles is natuurlijk zeer speculatief, maar het is een aanzet tot onderzoek naar de sociaal-historische achtergrond waartegen het taoïsme zich heeft ontwikkeld dat al veel eerder gedaan

²⁶ Geciteerd in Willetts, p. 135.

²⁷ In latere wetsvoorschriften van de militair-dictatoriale Qin-dynastie worden al deze arbeidslieden uit de laktuinen genoemd en hun activiteiten gereguleerd. Maar dit is een ontwikkeling die samen met de staatsmonopolies komt en wel op de oude traditie van gilden kan hebben voortgebouwd, maar daar toch wezenlijk van verschilt.

had moeten worden. De confucianistische geschiedschrijving is een weerspiegeling van de minachting die de Chinese schriftgeleerden voor de handel en handelaren koesterden, zoals ook voor alles wat met het taoïsme te maken had. In werkelijkheid is China echter altijd een grote handelsnatie geweest, misschien wel de grootste ter wereld, en is het taoïsme op het geestelijke en artistieke vlak misschien wel de belangrijkste bijdrage van China aan de cultuur van de mensheid.

Ik zet deze twee elementen naast elkaar, ook al omdat men mag veronderstellen dat juist in de grote handelscentra zich de ‘mysteriën’ hebben ontwikkeld waartoe iedereen, ongeacht zijn sociale status, toegang had. Deze mysteriën kristalliseerden zich rond de vraag naar de zin van leven en dood en rond het zoeken naar de onsterfelijkheid, gesymboliseerd door de figuren van Huangdi, de zogenaamde ‘Gele Keizer’, en de godin Xiwangmu, de Moedervorstin van het Westen.²⁸ Zij zochten naar het persoonlijke heil en de individuele verlossing, in tegenstelling tot de ideologie van wat we de publieke cultus, de traditionele offerreligie van de feodale staten, mogen noemen. Deze laatste, vertegenwoordigd door het confucianisme, beschouwde de mens slechts in de context van zijn milieu en afstamming en ging ervan uit dat ‘de ritens niet afdaalden tot het gewone volk’. Wanneer precies de mysteriën zijn opgekomen is nog steeds niet met zekerheid vastgesteld, maar in de tijd van Zhuang Zi bloeiden ze zeker.²⁹ Het zijn deze mysteriecultussen die we kunnen onderkennen als de achtergrond van het taoïsme en van de filosofie van Zhuang Zi.³⁰

Ook in latere tijden van de ontwikkeling van het taoïsme zijn het steeds dit soort vrije en onafhankelijke volksorganisaties en hun mysteriën die de voedingsbodem voor het taoïsme zijn gebleven.³¹ Het is bovendien opmerkelijk dat deze liturgische

28 Zie hoofdstuk 6, paragraaf 5.

29 Een van de belangrijkste teksten betreffende de cultus van de godin Xiwangmu is de *Mu tianzi zhuan* (‘De geschiedenis van de Zoon des Hemels Mu’), die van omstreeks 350 voor onze jaartelling dateert.

30 Over de hypothese van het bestaan van mysteriën in het oude China, zie mijn *Tao, de levende religie van China*, hoofdstukken 1 en 10.

31 Zie mijn *Tao, de levende religie van China*, hoofdstuk 2, ‘De tempels’.

structuren³² onder het volk zich niet alleen buiten de keizerlijke bureaucratie hebben weten te handhaven – ze worden nooit ofte nimmer vermeld in de ‘officiële’ geschiedschrijving –, maar ook tot de duurzaamste instellingen van China behoren. In veel plaatsen in China vindt men tempels, heilige offerplaatsen en de daarbij behorende lekenorganisaties die schijnbaar moeiteloos de eeuwen van politieke omwentelingen hebben doorstaan. Hiervan getuigt de cultus rond het ‘Juwel van Chen’ (Chenbao), die reeds in de zevende eeuw voor onze jaartelling bestond in de stad Baoji, of die rond de taoïstische alchimist Tang Gongfang in Chenggu uit de tweede eeuw van onze jaartelling. Beide tempels staan er nog steeds, de legenden zijn vrijwel onveranderd, en ook de jaarlijkse feesten en optochten zijn nauwelijks veranderd. En dat terwijl sinds die tijd het ‘officiële’ China in deze noordelijke streek een uiterst bewogen geschiedenis met talloze politieke periodes en een lange reeks elkaar opvolgende dynastieën heeft doorgemaakt! Het volkstaöisme is kennelijk tegen al deze veranderingen bestand, en ook de grote omwentelingen van de laatste eeuw zijn niet bij machte geweest het uit te roeien. Het mag dan wel zo zijn dat op dit moment de tempeltjes in beslag zijn genomen en tot dorpsschooltjes zijn gemaakt, maar zodra de politieke druk wat minder wordt en de gemeente genoeg geld heeft, worden de oude heiligdommen weer in ere hersteld.

Te midden van de talloze heilige plaatsen, tempels en plaatselijke tradities vinden we ook een aantal die verband houden met de legendarische figuren die we in de *Zhuangzi* tegenkomen. De wijze Xu You, die weigerde de troon van het rijk te aanvaarden, Jianwu, die meer wilde weten over de heilige bergen van Gushe (zie hoofdstuk 1), en nog meer de aartsvader van de Chinese beschaving, Huangdi (de ‘Gele Keizer’), die op vele plaatsen genoemd wordt, werden allen reeds in de Chinese oudheid op hun eigen heilige plekken vereerd.

Het zijn deze religieuze achtergrond van de ‘mysteriën’, de verering van de ‘onsterfelijken’ van het vroege taoïisme, hun legen-

32 ‘Liturgie’, in de Weberiaanse betekenis van een organisatie van sociaal-religieuze aard.

den en de mystieke praktijken die daaraan verbonden waren, die tezamen de achtergrond vormen van de filosofie van de geschriften. Net zoals dat in onze oudheid het geval was, kwam eerst de mysteriereligie, en daarna pas de filosofie.

DE TAO

In de verhalen van de *Zhuangzi* zelf worden vele malen leermeesters met hun volgelingen beschreven. Onder de meesters vonden men zowel mannen als vrouwen, gezonde mensen en zieken, eerlijke ambachtslieden en voormalige criminelen. Hetzelfde geldt voor de leerlingen. Ook zij behoorden niet tot een bepaalde klasse, getuige de ruzie tussen Shentu Jia, die als straf voor een misdaad een geamputeerde voet had, en minister Zichan van Zheng, die samen in de leer waren bij Meester Duisterman Afwezig (hoofdstuk 5). Ook hebben we gezien dat er alle reden bestaat om aan te nemen dat hun scholen zich zo niet in, dan toch wel binnen het bereik van de grote handelssteden bevonden.

Dit alles staat in tegenstelling tot andere tradities die we uit de oudheid kennen. De volgelingen van Confucius behoorden, zoals de Meester zelf, in principe allemaal tot de adel, en werden 'heren van stand' (*junzi*) genoemd. De scholen waren aan de hoven verbonden, en het merendeel van het onderwijs had betrekking op het ritueel.

Naast de confucianisten (de 'Ru') was de andere grote beweging van de Chinese oudheid die van Mo Zi. Hier hebben we te maken met boeren in landbouwkolonies die een soort kibboetsideaal nastreefden. Ondanks de grote sociale tegenstelling hadden confucianisten en mohisten toch een belangrijk punt van overeenstemming. Beide scholen hingen de oude offerreligie van het feodale China aan. De confucianisten waren meer sceptisch en beklemtoonden vooral de morele waarden in die religie, de mohisten waren zeer devoot en orthodox. De taoïsten als Zhuang Zi moesten daarentegen niets van de praktijk van het ritueel offeren van dieren (en soms ook van mensen) hebben. In de *Zhuangzi* wordt dan ook vaak de draak gestoken met de goddelijke voorouders van de klassieke offerreligie, zoals bijvoorbeeld de

mythische koningen Yao en Shun. In plaats daarvan vinden we in de *Zhuangzi* een geheel andere gedachtewereld, die is gegrondvest in de Tao, de ‘weg’ van de natuur, van ‘hemel en aarde’ in al zijn aspecten, in de kosmische energieën van de sterren en van de natuur rondom ons. Wanneer mensen de Tao bereiken (*dedao*), dan evolueren ze met de natuur en worden ze ‘onsterfelijk’. Dat is het geval met de ‘goddelijke mensen’ op de heilige bergen van Gushe (zie hoofdstuk 1), en ook met het merendeel van de andere personages die in de *Zhuangzi* ten tonele worden gevoerd, zoals bijvoorbeeld Huangdi, de ‘Gele Keizer’, of Xu You, die het koningschap weigerde.³³

Zowel in sociaal als in religieus opzicht stonden de taoïsten dus volkomen buiten het traditionele feodale systeem en de daaruit voortgekomen confucianistische leer. Deze leer was in de eerste plaats gegrondvest in de ritën. Confucius (557–479 voor onze jaartelling) zelf onderwees de ritën aan de jonge edellieden (‘heren van stand’) van het land van Lu, waaruit hij afkomstig was. Hij was van oordeel dat al het kwaad in de wereld van zijn tijd voortkwam uit het feit dat de oude ritën werden verwaarloosd, terwijl ze eigenlijk de grondslag waren van de feodale wereldorde. De deugd van de goddelijke voorvaderen kon alleen maar behouden worden door het strikt navolgen van het van oudsher voorgeschreven ritueel, want, zoals de Meester zei: ‘Zonder ritën geen deugd.’ Confucius, zo heet het, schreef zelf de rituelen op³⁴ en gaf er commentaren bij waarin hij de ‘rechtzinnige betekenis’ ervan vastlegde, zonder welke volgens hem de ritën geen enkele waarde zouden hebben. Als voorbeeld:

O! Hoe groot is de weg van de heilige mens! [...] Hij bestaat uit driehonderd canonieke rituelen en de duizend aanvullende ritën!³⁵

Zoals de muren en de hoektorens van de vestingen, zo zijn

33 Zowel Huangdi als Xu You werd in de oudheid als ‘onsterfelijke’ (*xian*) vereerd.

34 Tot zijn tijd werden ze waarschijnlijk, zoals in veel andere culturen in de oudheid, mondeling overgeleverd.

35 Liji, ‘Zhongyong’.

de riten en de rituele mentaliteit de instrumenten voor de discipline [van de mens]. Zij maken dat de verhouding tussen vorst en onderdaan vastligt, de relatie tussen vader en zoon hecht is, die tussen broers welwillend, tussen echtgenoten harmonieus, en er in alles een juiste maat wordt betracht.³⁶

De riten bestemden voor alles en iedereen een plaats. Zoals Confucius zelf in zijn *Gesprekken* (of de *Analecta*) zegt: ‘Laten de vorsten zich als vorsten gedragen, de onderdanen als onderdanen, vaders als vaders, zonen als zonen...’ Hij bedoelde daarmee dat als ieder mens zich aan zijn door zijn naam aangewezen plaats zou houden, er geen wanorde meer zou zijn. Dit rituele principe van de ‘juiste benaming’ (*zhengming*) werd nog versterkt door het feit dat het woord voor ‘naam’, *míng* (tweede toon), vrijwel synoniem is met ‘lot’, *mìng* (vierde toon), wat bovendien nog de nevenbetekenissen van ‘bevel’ en ‘mandaat’ (zoals in het ‘Mandaat van de Hemel’, *tianmìng*) heeft. De confucianisten hadden het dus makkelijk, want het logisch verband sloot als een bus: de naam = het lot. Met andere woorden: de naam die je hebt bepaalt je plaats in het leven en de rol die je in de samenleving behoort te vervullen. Ben je een vader, gedraag je dan als een vader, ben je een dochter, gedraag je dan als een dochter. Zo niet, dan ben je de naam van vader of dochter niet waardig en zal die je ontnomen worden.

Volgens de confucianisten had het oude China geen wetten nodig: de rituele orde voorzag in alle behoeften om mensen op hun plaats te houden en ze te straffen zodra ze zich in strijd met de riten gedroegen. De riten zijn sterker dan wetten: degene die zich in strijd met de riten gedraagt zondigt niet alleen tegen de samenleving of de godsdienstige orde der voorvaderen, hij ‘verliest zijn gezicht’ en telt niet meer mee als mens. Archaïsche vooroordelen? Allerminst. Deze rotsvaste ‘moraal’ is nog steeds het efficiëntste instrument van de maatschappelijke ordening, ook al noemt China zich nu niet meer confucianistisch.

³⁶ Liji, ‘Liyun’.

Het antwoord van Zhuang Zi op het systeem van de ‘juiste benaming’ en alles wat daaraan vastzit is even eenvoudig als het eerste hoofdstuk van de *Daodejing*: er zijn geen absolute namen, althans niet in onze menselijke samenleving. Zhuang Zi gelooft niet in ‘namen’. Men mag hem noemen zoals men maar wil: ‘Zhuang Zhou’ of ‘paard’ of ‘rond’. Het is mooi, zegt hij, om iets toe te schrijven aan ‘het lot’ en aan ‘de hemel’, die het lot bestuurt, maar wie weet of dat wat we de hemel noemen niet toevallig eigenlijk de aarde is, en of dat wat we het lot noemen toevallig niet gewoon toeval is? Wie ben ik eigenlijk? Ben ik Zhuang Zhou die droomt dat hij een vlinder is, of een vlinder die droomt dat hij Zhuang Zhou is? Alle dingen veranderen voortdurend, en wat woorden of namen betreft,³⁷ wat voor betekenis ze ook mogen hebben, die is altijd aan veranderingen onderhevig (zie hoofdstuk 2). Weg met al die dogma’s, al die concepten en die redeneringen!

Zhuang Zi geeft niet om de riten (‘Heb je wel eens gevraagd aan het rund dat naar de offerplaats geleid wordt, hoe die erover denkt?’), en hij moet nog minder hebben van het ‘morele’ of ‘rechtvaardige’ systeem dat daaruit is ontstaan. Zoals de Grote Geschiedschrijver al zei, het viel de filosofen uit de Chinese oudheid niet makkelijk zich aan zijn kritiek te onttrekken, want Zhuang Zi, als niemand voor hem en als weinigen na hem, sprak de taal van de vrijheid.

De taoïsten waren echter niet de enigen die het ‘namen’-systeem van de confucianisten onder vuur namen. In de tijd waarin Zhuang Zi leefde ontstond er in Song een verlangen naar het beter definiëren van wat logisch was en wat niet. Degenen die zich met deze vragen bezighielden werden de retoricci of sofisten (*pianzhe*) genoemd, en later ook wel de ‘school van de benamingen’ (*mingjia*). In eerste instantie zochten de sofisten naar paradoxale stellingen waarmee ze de algemeen aangenomen waarheden aan het wankelen konden brengen, waardoor ze de mensen beter de betrekkelijkheid van hun ideeën en oordelen konden laten zien.

De voornaamste, en ook enige min of meer bekende, vertegenwoordiger van deze sofistieke stroming is Hui Zi, een tijdgenoot

37 De term *míng* (tweede toon) kan zowel ‘naam’ als ‘woord’ betekenen.